

*А.В. ЗБАРСЬКА, кандидат економічних наук,
асистент кафедри
Ю.Ю. АЛЕКСЄЄВА, аспірант*
Національний університет біоресурсів і
природокористування України*

Матеріально-технічне забезпечення сільських домогосподарств

Постановка проблеми. Високого рівня ефективності виробництва сільськогосподарської продукції домогосподарств неможливо досягти без достатнього забезпечення їх матеріальними ресурсами. До останніх належать основні й оборотні засоби виробництва, які використовуються (або можуть бути використані) у виробничому процесі та формують його матеріально-речову базу [5]. Їх поділяють на засоби праці, які характеризують ступінь оволодіння й підпорядкування сил природи виробництву матеріальних благ, і предмети праці, які поділяють на два види: перший – речовини, що вперше відокремлюються працею від природи й перетворюються на продукт, другий – сирі матеріали або сировина, речовини, що пройшли обробку.

Забезпеченість сільських домогосподарств матеріальними ресурсами в достатній кількості відіграє важливу роль у процесі виробництва продукції, а також впливає на результативність, ефективність, екологічність та конкурентоспроможність його функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою матеріально-технічного забезпечення підприємств аграрного сектору України в цілому й сільських домогосподарств зокрема займалися відомі вчені-аграрники: О.В. Захарчук [3], В.К. Збарсь-

кий [5], І.В. Прокопа, Т.В. Беркута, М.Г. Бетлій [8], О.М. Бородіна [1], О.М. Онищенко [6], І.В. Свиноус [10], С.В. Кальченко [5], Т.І. Яворська [12] та ін. Проте ряд ключових питань матеріально-технічного забезпечення, його місця й ролі в економіці малих форм господарювання на селі, зокрема сільських домогосподарств, досліджені недостатньо, або ж є дискусійними. Відсутність цілісної концепції та системного підходу до розв'язання проблем формування ресурсного потенціалу сільських домогосподарств зумовлює необхідність наукових досліджень, розробки законодавчої бази й наукового обґрунтування пропозицій і рекомендацій.

Мета статті – розглянути основні положення теорії розвитку та економічну природу матеріально-технічного забезпечення сільських домогосподарств, визначити цілі інноваційного оновлення їх матеріально-технічної бази.

Виклад основних результатів дослідження. Матеріальні ресурси сільських домогосподарств відрізняються від тих, які притаманні іншим галузям економіки країни, оскільки їх матеріально-технічне забезпечення має враховувати специфічні властивості (сезонність виробництва стосовно галузі рослинництва), використання живих організмів тощо. Особливістю матеріальних ресурсів домогосподарств є й те, що частина їхньої продукції, виступає як засоби виробництва для них самих. Наприклад, продук-

* Науковий керівник – В.К. Збарський, доктор економічних наук, професор.

© А.В. Збарська, Ю.Ю. Алексєєва, 2017

тивна худоба, органічні добрива, корми, насіння та посадковий матеріал й ін.

До складу матеріально-технічних ресурсів сільських домогосподарств входять засоби і предмети праці, які використовуються для виробництва сільськогосподарської продукції, тобто техніка – комбайни, трактори, культиватори, борони тощо. Ще однією зі складових матеріальних ресурсів господарств населення є біологічні ресурси – живі організми, а саме: рослини (сільськогосподарські культури) та тварини (велика рогата худоба, свині й ін.). Наступною складо-

вою є будівлі та споруди, які беруть безпосередню участь у виробництві сільськогосподарської продукції. Саме технічне забезпечення домогосподарств є основою для виконання робіт у задані агротехнічні строки та гарантією зниження витрат на вирощування врожаю. Слід зазначити, що лише близько 17,4% загальної кількості сільських домогосподарств України використовують техніку при обробітку землі, в основному це ті, що мають у своєму користуванні більше 1 га сільськогосподарських угідь (табл. 1).

1. Рівень технічного забезпечення сільських домогосподарств (ДГ) України залежно від їх розміру, %

Показник	Усі домогосподарства		2010 р.			2016 р.		
	2010	2016	У т.ч. домогосподарства з площею землі					
			до 0,5 га	0,51–1,00 га	1,01 га і більше	до 0,5 га	0,51–1,00 га	1,01 га і більше
Домогосподарства, що мають техніку	13,0 100	17,4 100	7,2 100	12,2 100	27,7 100	11,3 100,0	16,1 100,0	33,2 100,0
У тому числі:								
плуг	41,3	34,6	13,9	42,2	57,4	14,7	33,5	51,1
сівалку	11,0	12,4	4,0	9,4	16,1	3,7	9,2	21,4
борону	37,3	30,9	11,0	37,8	53,0	13,0	32,0	44,5
культиватор	12,9	14,1	2,7	10,7	20,3	4,6	14,6	21,4
трактор	16,0	24,6	5,1	11,9	24,9	9,8	24,0	36,7
комбайн	1,8	1,8	0,5	0,9	3,0	0,2	0,6	3,8
сепаратор	20,5	16,6	20,0	20,7	20,7	14,7	15,8	18,7
крупорушку	19,1	24,4	21,1	18,3	18,3	29,2	21,7	22,2
автомобіль вантажний	3,3	2,6	3,2	1,7	4,3	0,5	2,7	4,1

Джерело: [7].

Із загальної кількості сільських домогосподарств регіону близько 80% для обробітку земельних ділянок використовують переважно ручну працю. Третина їх найкраще забезпечені плугами й боронами, з роками збільшується також кількість тих, які використовують для обробітку ґрунту кілька видів техніки одночасно. З усіх її видів сільські домогосподарства, наприклад Київської області, найгірше забезпечені комбайнами – лише 2,8 та вантажними автомобілями – 1,7%.

Оцінюючи рівень забезпечення домогосподарств технікою по регіонах України, слід зазначити, що найкраще забезпечена нею Донецька область – 69,5%, трохи менше Рівненська – 61,1%, більше третини – у Волинській (36,1%), Миколаївській (40,6%) і Тернопільській (35,9%) областях. Найгірше ж забезпечені механізованими знаряддями праці домогосподарства Київської (5,1%),

Черкаської (4,4%) та Івано-Франківської (5,1%) областей (табл. 2). На жаль, доступність інформації про наявність у господарствах населення сільськогосподарської техніки обмежена.

Починаючи з 2000 року, в згаданих господарствах кількість тракторів, зернозбиральних комбайнів, міні-тракторів і мотоблоків поступово збільшується. За даними Держстату України, в 2015 році у господарствах населення налічувалося 188,5 тис. тракторів, 22,8 тис. зернозбиральних комбайнів, 136,2 тис. міні-тракторів та мотоблоків. При цьому господарства населення мали у власності 26,4% усієї кількості тракторів в Україні, 7,2 – плугів, 4,9 – культиваторів, 3,2% зернозбиральних комбайнів [3].

Порівняно з 2005-м у 2015 році кількість тракторів зросла майже в 1,4 раза, зернозбиральних комбайнів – у 1,8 раза, а міні-

тракторів і мотоблоків – у 4 рази. Зростання кількості технічних засобів доводить про збільшення можливостей механізації робіт, проте рівень їхнього оснащення даними засобами залишається мізерним. Технічні засоби використовуються загалом на таких роботах, як оранка й культивування землі, обмолот зернових культур, але на засадах платного обслуговування.

Для визначення ступеня оснащеності господарств населення тракторами та комбайнами обчислюють такі показники як кількість тракторів із розрахунку на 100 га ріллі; кількість комбайнів на 100 га посівів зернових. У 2016 році в господарствах населення на 100 га ріллі припадало у середньому по Україні 1,7 трактора.

2. Наявність техніки в сільських домогосподарствах (СДГ) регіонів України у 2016 році, %

Регіон	Домогосподарства, що мають техніку		З числа домогосподарств, що мають техніку (100%) – домогосподарства, що мають:								
	тис. од.	% до всіх СДГ	плуг	сівалку	борону	культиватор	трактор	комбайн	сепаратор	крупорушку	автомобіль вагтажний
Україна	858,0	17,4	34,6	12,4	30,9	14,1	24,6	1,8	16,6	24,4	2,6
Вінницька	46,9	14,0	29,8	19,8	27,1	20,5	45,1	2,1	0,4	2,2	4,3
Волинська	57,9	36,1	77,7	37,7	65,3	35,2	33,8	3,4	17,9	17,7	1,3
Дніпропетровська	44,7	20,5	9,9	7,1	5,5	9,6	19,2	1,9	23,3	63,7	2,8
Донецька	99,2	69,5	1,4	1,3	1,1	2,6	3,2	0,6	10,5	24,4	0,3
Житомирська	41,9	19,5	60,2	6,1	59,5	9,6	32,1	1,7	7,3	0,0	1,5
Закарпатська	13,9	6,6	38,0	23,2	34,8	11,7	36,8	1,7	23,7	27,8	6,1
Запорізька	19,1	11,4	12,8	10,6	13,9	11,2	28,9	1,6	50,6	66,0	6,4
Івано-Франківська	12,6	5,1	83,0	30,2	63,7	43,5	54,8	2,4	2,4	5,9	3,2
Київська	14,1	5,1	14,9	2,8	22,1	7,0	24,7	2,8	1,9	0,4	1,7
Кіровоградська	12,2	7,6	20,4	11,5	13,8	16,3	33,5	4,4	34,1	39,1	10,4
Луганська	38,6	36,2	5,1	2,5	1,8	4,7	13,1	1,3	1,0	33,6	0,5
Львівська	52,5	17,4	65,7	10,1	59,4	19,1	26,1	1,9	28,5	7,8	2,3
Миколаївська	57,5	40,6	2,1	3,1	3,5	2,4	3,4	1,2	47,0	78,8	1,7
Одеська	27,1	9,7	9,8	11,5	15,2	6,3	18,9	1,5	40,0	68,3	1,0
Полтавська	15,4	6,5	36,3	35,1	34,8	31,6	45,2	4,1	14,6	50,6	7,5
Рівненська	117,3	61,1	47,2	13,7	43,7	10,8	12,5	0,7	12,9	3,3	0,2
Сумська	14,7	9,9	59,6	18,9	51,2	14,5	49,1	3,0	1,5	20,2	7,7
Тернопільська	69,9	35,9	26,5	6,8	24,7	10,5	26,9	1,1	12,7	14,6	3,4
Харківська	16,8	7,6	25,1	9,8	34,5	11,1	41,1	2,0	28,5	50,7	5,1
Херсонська	16,6	11,0	22,1	5,4	16,7	16,4	49,1	3,5	10,7	59,2	4,3
Хмельницька	39,2	14,1	38,5	10,6	37,2	9,7	19,7	1,9	11,1	0,4	2,6
Черкаська	10,5	4,4	33,4	17,3	30,3	19,9	49,2	3,3	0,9	33,8	8,3
Чернівецька	25,3	14,7	36,9	8,8	6,7	23,3	10,8	1,1	9,5	19,3	4,3
Чернігівська	23,4	13,2	48,1	18,2	54,8	32,0	68,7	5,4	0,4	16,2	4,9

Джерело: [7, 11].

У регіональному розрізі лише домогосподарства Волинської й Житомирської областей мають по 1,8–1,9 од. зернозбиральних комбайнів на 100 га посівів зернових культур, Тернопільської – 1,7, Львівської – 1,5 од. Найменше їх у господарствах населення Дніпропетровської та Донецької областей – по 0,2–0,3; Миколаївської, Полтавської, Харківської й Херсонської – по 0,4–0,5 од.

Обмежена та слабка матеріально-технічна база з примітивними, часто власноруч виготовленими знаряддями праці й устаткування, є суттєвою перешкодою функціонуванню та розвитку сільських домогосподарств. Неінтенсивне, епізодичне використання виробничих

основних засобів знижує їхню віддачу, призводить до передчасного морального старіння й незначного фізичного зносу. Понад 80% тракторів знаходяться в експлуатації 10 років і більше, аналогічна ситуація й щодо комбайнів та іншої техніки [3].

Одним із стратегічних напрямів розвитку сільського господарства України на період до 2020 року є відтворення й розвиток матеріально-технічної бази сільського господарства. Зокрема, необхідно довести навантаження ріллі на один універсальний трактор тягового класу 0,6–0,9 т/с для господарств населення до 10 га створенням спільних підприємств із виготовлення технічних засобів для села з

поступовою локалізацією частки вітчизняних вузлів та агрегатів від 20 до 80% і більше; сприянням розширенню ринку технічних послуг та спільним використанням сільськогосподарської техніки, у т.ч. на умовах кооперації й оренди [4].

Слід зазначити, що вартість імпортного зернозбирального комбайна нині коштує 500 тис. дол. і більше, що унеможливило купівлю господарствами населення високопродуктивної й надійної імпортної сільгосптехніки.

У 2015 році 4,1 млн особистих селянських господарств в Україні обробляли 6,6 млн га землі, з них 903 тис. га (23,6%) господарств – із площею понад 1 га. При

цьому середня площа землі, що належить домогосподарству, становила 1,52 га [1]. Наведені дані відображають ситуацію надмірної роздрібненості українських селянських домогосподарств.

У Польщі сільськогосподарську діяльність ведуть близько 1433 тис. домогосподарств (фермерських господарств), 2/3 з них мають трактор – це 956 тис. господарств. В Україні ведуть сільськогосподарську діяльність, маючи хоча б один трактор, лише 3,2% (160,4 тис. господарств). Тобто рівень навантаженості на трактор у сільському господарстві України є набагато вищим, ніж в інших країнах, зокрема у Польщі (табл. 3).

3. Забезпеченість тракторами домогосподарств населення України та фермерських господарств Польщі, 2013 р.

Показник	Україна	Польща
Усього домогосподарств (фермерських господарств)	4241,6	1433,0
Кількість господарств, що мають трактори, тис.	160,0	956,5
Кількість тракторів, тис. шт.	304,8	1439,7
Припадає ріллі на 1 трактор, га	21,15	9,4
Кількість тракторів на 1 господарство, шт.	0,07	1,0

Джерело: [3].

Заслуговує на увагу досвід Франції та Німеччини, де функціонують кооперативи зі спільного використання сільськогосподарської техніки, тобто об'єднання фермерів щодо спільного використання засобів праці для розширення агробізнесу, поліпшення якості й результатів господарської діяльності. Дані кооперативи є неприбутковими організаціями, діяльність яких спрямована на стимулювання розвитку фермерських господарств. Основною ідеєю функціонування такого кооперативу є створення умов для ефективного ведення фермерами господарської діяльності спільними засобами виробництва. Членство у цьому кооперативі дає змогу фермерам використовувати дорогу високоякісну техніку і розподілити інноваційні ризики між своїми членами. Існує чотири джерела створення машинно-технічної бази СУМА: техніка членів кооперативу при вступі до останнього, техніка куплена за внески членів кооперативу, банківські й інші кредитні ресурси, різноманітні гранти у вигляді субсидій [14].

Кооперативи зі спільного використання сільськогосподарської техніки користуються у Франції широкою популярністю серед фе-

рмерів і, як показує статистика, їхня кількість постійно зростає. Нині, за даними організації об'єднаних кооперативів зі спільного використання сільськогосподарської техніки, 224,6 тис. фермерів об'єднані у 13,4 тис. кооперативів, які об'єднані у 87 відомчих федерацій [15]. У них зосереджена третина парку зерно- та кормозбиральних комбайнів, п'ята частина розкидачів добрив, трактори підвищеної потужності, обприскувачі, спеціалізоване обладнання для ремонтних робіт, меліоративна й інша спеціалізована техніка. Зокрема, якщо фермери – члени СУМА закуповують машини та обладнання колективно, то держава компенсує 20% їх вартості. Подібний досвід існування кооперативів зі спільного використання сільськогосподарської техніки існує також у Польщі.

Світова практика доводить про поширення й такої простішої організаційної форми по спільному використанню техніки, як сусідська взаємодопомога, тобто на основі усної домовленості про спільне використання техніки між кількома фермерами. У Німеччині та Австрії досить поширені машинні ринги, тобто об'єднання фермерів для спі-

льного використання сільгосптехніки й надання механізованих послуг стороннім організаціям. Машинний ринг власних машин не має, а лише виступає посередником в організації використання машин, що належать окремим членам, його учасниками. Послугами рингів користуються фермери у випадках, коли виникає потреба нетривалого періоду використання дорогих, високопродуктивних або спеціальних машин. У Німеччині ринги об'єднують від 100 до 1000 осіб, при наданні послуг усі розрахунки за виконані роботи проводяться через управління рингом [2].

Наведений досвід є можливим для адаптації до умов нашої держави, оскільки переважна кількість дрібних товаровиробників не в змозі придбати високопродуктивну та якісну сільськогосподарську техніку самотужки й обробляти земельні ділянки вручну, а спільними зусиллями. Склоперувавшись, цю проблему можна було б розв'язати.

Основними цілями інноваційного оновлення матеріально-технічної бази сільських

домогосподарств слід вважати: забезпечення комплексної заміни застарілих засобів виробництва новими, продуктивнішими, заснованими на принципово нових підходах із метою створення конкурентоспроможної інноваційної продукції. Подальший розвиток матеріально-технічного забезпечення потребує створення кооперативів, МТС для забезпечення підвищення ефективності використання матеріальних, технічних засобів на основі об'єднання зусиль і засобів, організації спільної діяльності, поділу праці, спеціалізації тощо. Також найближчим часом необхідно розширити доступ дрібним товаровиробникам до механізму придбання міні-техніки й технологічного обладнання на умовах фінансового лізингу [3].

За даними Державної служби статистики України станом на 1 січня 2017 року, порівняно з аналогічною датою 2010 року, в сільських домогосподарствах поголів'я основних видів худоби зменшилося у середньому на 20% (табл. 4).

4. Розподіл сільських домогосподарств за кількістю в них основних видів худоби за 2010 і 2016 рр.

Показник	2010 р.			2016 р.		
	ВРХ	корови	свині	ВРХ	корови	свині
Сільські домогосподарства, тис.	5251,5			4924,0		
Домогосподарства, які не утримують худобу відповідного виду, %	70,4	71,8	67,6	73,4	74,5	68,8
Поголів'я худоби на кінець року, тис. гол.	2968,0	2042,1	4335,2	2468,4	1624,3	3103,2
Домогосподарства (%), які утримують:						
1 гол.	14,1	21,6	12,3	12,8	17,3	11,8
2 гол.	10,6	5,5	14,2	7,7	4,5	12,7
3 гол.	2,6	0,8	3,0	1,8	0,9	2,7
4 гол. і більше	2,3	0,3	2,9	2,0	0,5	2,3

Джерело: [7].

Переважна кількість сільських домогосподарств володіють і користуються господарськими спорудами та приміщеннями для зберігання врожаю, які різняться за середньою площею – найбільша – 17 м² у домогосподарствах із земельною площею понад 1 га. Лише третина сільських домогосподарств використовують приміщення для зберігання кормів. Споруди й приміщення для утримання худоби та птиці має майже половина сільських домогосподарств, а більше половини – використовують будівлі комплексного користування. Незначна кількість (8,6%) господарств мають будівлі для

утримання техніки й реманенту, переважно це ті, що користуються земельними наділами більше 1 га, де середня площа споруд становить 24 м². Лише 0,5% сільських домогосподарств не мають ніяких господарських будівель [7]. Отже, господарськими спорудами і приміщеннями володіють в основному сільські домогосподарства, які мають земельну площу більше 1 га.

Висновки. Протягом останніх років відбувається певне нарощування технічних засобів виробництва у господарствах населення, однак рівень оснащення цими засобами залишається незначним. До того ж, матеріа-

льно-технічні ресурси господарств населення потребують докорінної модернізації. Поліпшення параметрів сільськогосподарської техніки та механізмів дасть змогу підвищити народногосподарське значення й економічну ефективність, що зумовить збільшення виробництва валової продукції з одиниці земельної площі та сприятиме зниженню її собівартості.

Основними цілями інноваційного оновлення матеріально-технічної бази слід вважати: забезпечення комплексної заміни застарілих засобів виробництва новими, продуктивнішими, які засновані на принципово нових підходах із метою створення конкурентоспроможної інноваційної продук-

ції. Подальший розвиток матеріально-технічного забезпечення й ефективного їх використання потребує створення кооперативів, МТС із метою спільного вирішення завдань, що стоять перед його учасниками: налагодження забезпечення, підвищення ефективності використання матеріальних, технічних засобів на основі об'єднання зусиль і засобів, організації спільної діяльності, поділу праці, спеціалізації тощо.

Можливою є адаптація до умов України досвіду Франції та Польщі, де успішно функціонують кооперативи зі спільного використання сільськогосподарської техніки, а також Німеччини й Австрії – де досить поширені та діють машинні ринги.

Список використаних джерел

1. *Бородіна О.М.* Сімейні фермерські господарства: проблеми формалізації / О.М. Бородіна, І.В. Прокопа // ДОРАДА. – 2014. – Вип. № 24. – С.19-23.
2. *Горьовий В.П.* Мале підприємництво: поступи розвитку, проблеми: моногр. // В.П. Горьовий, А. В. Збарська. – К.: ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2011. – 600 с.
3. *Захарчук О.В.* Техніко-технологічне забезпечення малих форм господарювання в Україні та досвід Польщі / Захарчук О.В. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://ndipvt.com.ua/oldsite/konf7/1/zaharchuk.htm>.
4. *Збарський В.К.* Трансформація селянських домогосподарств у фермерські господарства / Зб. наук. пр. Уманського НУС. – Умань, 2012. – Вип. 78. – Ч. 2: Економіка. – С. 76-88.
5. *Збарський В.К.* Формування економічного потенціалу регіону / В.К. Збарський, С.В. Кальченко // Зб. наук. пр. Таврійськ. ДАТУ: Серія екон. науки. – 2016. – № 2. – С. 115–124.
6. *Онищенко О.М.* Господарства населення: продуктивність, ефективність, перспективи / О.М. Онищенко. – К.: ІЕ НАНУ, 2003. – С. 44-45.
7. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2016 році: Стат. бюлетень. К.: Держстат України, 2016.
8. *Прокопа І.В.* Диференціація господарств населення за характером виробництва: наслідки ринкової трансформації / І.В. Прокопа, Т.В. Беркута, М.Г. Бетлій // Економіка і прогнозування. – 2010. – № 3. – С. 74–89.
9. Рослинництво України: Стат. збірник. – К.: Держстат України, 2017. – 166 с.
10. *Свиноус І.В.* Організаційно-економічні засади функціонування особистих селянських господарств: теорія, методологія, практика: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.04 / Свиноус Іван Вікторович. — К., 2010. — 460 с.
11. Сільське господарство України у 2015 році: Стат. збірник. – К.: Держстат України, 2016. – 362 с.
12. *Яворська Т.І.* Малий бізнес у сільському господарстві: теорія і практика: моногр. / Яворська Т.І. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 386 с.
13. *Agricultural Cooperatives in the European Union.* – COGECA, 2005. – 47 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cogeca.be/pdf/p_05_227s_e.pdf
14. *Limousin P.* *Agricultures et agro-alimentaires francaises* / P. Limousin. – Paris : Masson, 2002. – 199 p.
15. *Peyon J.-P.* *La cooperation agricole en France : Etude geographique – des grands organismes cooperatifs* / J.-P. Peyon These d'Etat. – Universite Paris, 2003.
16. *Porter M.* *The Competitive Advantage of Nations* / M. Porter. – N. Y.: The Free Press Ltd, 1990. – p. 20.
17. *Rocznik Statystyczny Rolnictwa*, 2013. – Warszawa, 2014. – 425 s.
18. *U contoterzismo neii'agricoltura Italiana: Istituto nazionale di economia agrarian editrace* // Quadernie della rivista di economia agrarian.–Milano, 2008.–277 p.

Стаття надійшла до редакції 24.10.2017 р.

Фахове рецензування: 31.10.2017 р.

*